

Migracija studenata fakulteta zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru

Migration of students from faculties of health studies of the University of Mostar

Ivona Ljevak¹, Marija Radoš², Olivera Perić³, Marko Romić⁴, Marijana Neumberg⁵

¹Fakultet zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru, Bijeli Brijeg b.b., 88 000 Mostar, Bosna i Hercegovina

¹Faculty of Health Studies of the University of Mostar, Bijeli Brijeg b.b., 88 000 Mostar, Bosnia and Hercegovina

²Sveučilišna klinička bolnica Mostar, Klinika za unutarnje bolesti s centrom za dijalizu, Bijeli Brijeg b.b., 88 000 Mostar, Bosna i Hercegovina

²Clinical Hospital Mostar, Center for Internal Diseases with a Dialysis Center, Bijeli Brijeg b.b., 88 000 Mostar, Bosnia and Hercegovina

³Fakultet zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru, Bijeli Brijeg b.b., 88 000 Mostar, ³Bosna i Hercegovina

³Faculty of Health Studies of the University of Mostar, Bijeli Brijeg b.b., 88 000 Mostar, Bosnia and Hercegovina

⁴Dom zdravlja Mostar, Centar za mentalno zdravlje, Ul. Hrvatskih branitelja b.b., 88 000 Mostar, Bosna i Hercegovina

⁴Health Center Mostar, Center for Mental Health, Ul. Hrvatskih branitelja b.b., 88 000 Mostar, Bosnia and Hercegovina

⁵Sveučilište Sjever, Sveučilišni centar Koprivnica, Trg dr. Žarka Dolinara 1, 48 000 Koprivnica, Hrvatska

⁵University of North, Koprivnica University Center, Trg dr. Žarka Dolinara 1, 48 000 Koprivnica, Croatia

Sažetak

Potražnja za zdravstvenim djelatnicima, posebno za medicinskim sestrama primaljama, kao i liječnicima, iznimno je velika. Migracija zdravstvenih djelatnika sve je veća tijekom posljednjeg desetljeća. Najčešći su razlozi zbog kojih zdravstveni djelatnici napuštaju ili žele napustiti matičnu zemlju niska plaća, loši uvjeti rada, nedostatak resursa za zdravstvenu zaštitu, ograničena mogućnost stručnog napredovanja, ekonomska nestabilnost, nezadovoljavajuća radna okolina.

Cilj je istraživanja otkriti motive studenata Fakulteta zdravstvenih studija za migraciju i usporediti rezultate uzemljama regije [Hrvatske, Slovenije i Srbije].

U istraživanje su uključeni studenti treće godine preddiplomskog studija Sveučilišta u Mostaru, smjer primaljstva, fizioterapije, sanitarnog inženjerstva te sestrinstva. Istraživanje je provedeno između 1. ožujka i 1. travnja 2018. godine, a uključena su 143 ispitanika, i to 23 studenta primaljstva, 50 fizioterapije, 20 sanitarnih inženjera te 50 studenata sestrinstva. U svrhe istraživanja sastavljen je originalni upitnik.

Upitnik sadržava 18 pitanja otvorenog, zatvorenog i kombiniranog tipa, a istraživani su čimbenici: stajališta studenata o nastavku školovanja u inozemstvu; percepcija studenata vezana uz traženje mogućnosti za posao nakon završenih studija u zemlji ili inozemstvu; mišljenje studenata o mogućnosti zapošljavanja u zemlji s obzirom na fakultet koji završavaju; percepcija studenata o razlozima nastavka školovanja u inozemstvu i razlozima za traženje mogućnosti za posao izvan matične zemlje. Rezultati su uneseni u MS Excel [inačica 11. Microsoft Corporation, Redmond, WA, SAD], a za statističku obradu podataka u uporabi je SPSS 20.0 statistički program [IBM Corp., Armonk, NY, SAD].

Uključena su 143 ispitanika treće godine preddiplomskog studija Fakulteta zdravstvenih studija u Mostar prosječne dobi 22,2 godine (min=21; max=41; SD=2,585), od njih je 112 studentica (78,3%) i 31 student (21,7%). Najveći postotak studenata svih studijskih grupa navodi da nisu tražili posao u matičnoj zemlji s već završenim školovanjem, ali planiraju. Studenti fizioterapije navode taj odgovor ($p < 0,05$). 21,7% studenata primaljstva i 16% studenata sestrinstva navodi da su već našli posao u matičnoj zemlji. Najveći postotak ispitanika svih studijskih grupa navodi da nisu tražili posao u inozemstvu, ali planiraju. Nisu utvrđene znatne razlike u broju studenata pojedinih studija na pitanje jesu li tražili posao u inozemstvu, međutim, najveći postotak sanitarnih inženjera (70%) i primalja (69,6%) izjavio je da nisu tražili posao, ali planiraju. 80% ispitanika iz Srbije je tražilo ili planira tražiti posao u inozemstvu, iz Hrvatske oko 50% te 60% iz Slovenije. Najčešći su razlozi zbog kojih ispitanici traže posao u

Abstract

The demand for healthcare workers, especially for nurses, as well as physicians, is worldwide extremely large. Migration of health professionals has been steadily increasing over the last decade with continuous increases in payroll. The most common reasons why health workers leave or want to leave their home country are low salaries, poor working conditions, lack of healthcare resources, limited professional advancement, economic instability, unsatisfactory work environment. The aim of the research was to find out the motivation of students from the Faculty of Health Studies for migration and to comparison of the results obtained in the countries of the region (Croatia, Slovenia and Serbia).

The research includes third year students of undergraduate studies of the University of Mostar: midwifery, physiotherapy, sanitation engineering and nursing. The study was conducted between March 1st and April 1st, 2018 and included 143 subjects, including 23 midwifery students, 50 physiotherapists, 20 sanitary engineers and 50 nurses. For the purposes of research, the original questionnaire was constructed.

The questionnaire contained 18 open, closed and combined types of questions, and the following factors were examined: students' attitudes towards continuing education abroad; perception of students in terms of seeking employment opportunities after completing their studies at home or abroad; the opinions of the students about the possibility of employment in the country with regard to the faculty that ends; students' perceptions of reasons for continuing education abroad and reasons for seeking employment opportunities outside the home country. Usage is MS Excel (version 11 of Microsoft Corporation, Redmond, WA, USA), and statistical data processing in use was SPSS 20.0 statistical program (IBM Corp., Armonk, NY, USA).

The enrolled subjects were 143 students of the third year undergraduate study of the Faculty of Health Studies in Mostar; average age 22.2 years (min = 21; max = 41; SD = 2.585); 112 female students (78.3%) and 31 male student (21.7%). The highest percentage of students in all study groups state that they did not look for work in their country with a completed level of education but are planning to. Students of physiotherapy state this answer ($p < 0,05$), 21.7% of midwifery students and 16% of nursing students state that they have already found work in the home country. The highest percentage of respondents of all study groups state that they did not seek work abroad, but are planning to do so. There were no significant differences in the number of students studying the question of whether they were looking for a job abroad, but the largest percentage of sanitary engineers (70%) and midwives (69.6%) stated that they did not look for work, but are planning to. 80% of respon-

inozemstvu loša politička i ekonomska situacija u matičnoj zemlji, nedovoljan osobni dohodak te nemogućnost zaposlenja u struci. Znatno broj ispitanika navodi da bi u inozemstvu prihvatili posao izvan struke, ali samo privremeno. Znatno postotak čine fizioterapeuti (14%) te primalje (13%), dok je najmanji postotak ispitanika studija sestinstva (4%). Gotovo pola ispitanika navodi da bi se željeli vratiti u Bosnu i Hercegovinu, među njima je najmanji postotak primalja (30,4%). U zemljama regije najviše slovenskih ispitanika vratilo bi se u matičnu zemlju, najmanje ispitanika iz Srbije. Zaključuje se da će se broj visoko kvalificiranih zdravstvenih djelatnika vjerojatno smanjiti.

Ključne riječi: studenti • health studies • University Mostar

Kratki naslov: Migracije studenata i zdravstveni studij

dents from Serbia are looking for or planning to look for work abroad, about 50% of respondents from Croatia, and 60% from Slovenia. The most common reasons why respondents are seeking employment abroad are poor political and economic situations in their home country, inadequate personal income and inability to work in the profession. A significant number of respondents state that they would accept a job outside the profession abroad, but only temporarily. Significant percentages are physiotherapists (14%) and midwives (13%), while the smallest percentage of respondents (4%) are nurses. Nearly half of the respondents state that they would like to return to Bosnia and Herzegovina, and to the smallest extent they are midwives (30.4%). In the countries of the region, the majority of Slovene respondents would return to their home country, and the least of Serbian respondents. It is concluded that there will be a lack of highly qualified health professionals in Croatia, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia, and that the process is irreversible.

Keywords: students • zdravstveni studiji • University Mostar

Running head: Migration of students and health studies

Received June 6th 2018;

Accepted October 16th 2018;

Autor za korespondenciju/Corresponding author: mr. sc. Ivona Ljevak, dipl.med.sr., Faculty of health studies University in Mostar, Bijeli Brijeg, 88000 Mostar, Bosnia and Herzegovina, Tel:+38763699086 • E-mail:ivonaljevak@gmail.com

Uvod/Introduction

Pojam migracija interpretirali su sociolozi, ekonomisti, demografi i drugi specijalisti na tržištu rada. Iako njezina kompleksnost zahtijeva izbjegavanje primamljivih i jednostavnih rješenja, brzina rasta broja visokokvalificiranih migranata zahtijeva kreiranje hitne strategije u rješavanju odlaska zdravstvenih djelatnika, i to radi balansiranja čimbenika ekonomije zdravstva.

Migracija visokokvalificiranih djelatnika važna je komponenta ukupne migracije, pa iako zdravstveni djelatnici čine samo malen dio profesionalnih migranata, gubitak ljudskih zdravstvenih resursa u zemljama u razvoju rezultira gubitkom kapaciteta zdravstvenog sustava i posljedično padom kvalitete zdravstvene njege [1]. U svijetu je tržište rada medicinskih sestara/tehničara [MS/MT] obilježeno mnogobrojnim neravnotežama, osobito u odnosu na nezaposlenost i niži stupanj zaposlenosti. Disbalans uzrokuju odluke vlasti koje obično utječu na potrebiti broj zdravstvenih djelatnika kao odgovor na politička pitanja, potaknuta financijskim problemima, a ne racionalnošću tržišta ili epidemiološkom stvarnošću [2]. Javnosti se najčešće prezentiraju dramatične priče gubitaka u zdravstvenom sustavu, pritom pružajući samo djelomičnu sliku tržišta zdravstvenog sustava zemalja u razvoju, a izostavljaju se stvarni razlozi migracija kao što su visoka nezaposlenost, loši uvjeti rada i niske plaće [1]. Zdravstveni stručnjaci, osobito liječnici, MS/MT i primalje uvelike su traženi u svijetu, stoga je važno procijeniti buduće kvote povratka MS/MT, donijeti planove i izračunati vjerojatnost povratka iseljenih zdravstvenih djelatnika. Ipak, zdravstveni profesionalci prema definiciji su populacija u kojoj je teško pratiti/istražiti migracijsku problematiku [3]. Samo u 36 zemalja svijeta postoje statističke evidencije zdravstvenih djelatnika čija je početna kvalifikacija dobivena u stranoj zemlji, a samo 27 zemalja istražuje migracije zdravstvenih djelatnika. Nadalje, podatci pri-

kupljeni o zdravstvenim stručnjacima nezadovoljavajuće su kvalitete, stoga je Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj proglasila prioritetom prikupljanje podataka o migracijama zdravstvenih djelatnika. Migracija zdravstvenih djelatnika stalno se povećava tijekom posljednjeg desetljeća i ima tendenciju rasta. Matične zemlje obično one zdravstvenog stručnog usavršavanja) iz kojih zdravstveni profesionalci tradicionalno emigriraju, jesu zemlje s niskim i srednjim dohotkom, dok su zemlje odredišta one s visokim dohotkom. Ipak, iseljavanje se događa i iz zemalja s niskim i srednjim, kao i zemalja sa visokim dohotkom [3]. Od sedamdesetih godina prošlog stoljeća u Europi i kasnije u Europskoj uniji (EU) doneseni su mnogobrojni propisi za provedbu međusobnog priznavanja kvalifikacija liječnika, MS/MT i drugih zdravstvenih djelatnika u državama članicama, što se smatra nužnim preduvjetom za slobodu kretanja. Sloboda kretanja implicira da zdravstveni djelatnici, kao dio europske radne snage, mogu prijeći granice i raditi u drugim državama članicama. S obzirom na ovu napomenu u Europi su postignuti neki sporazumi o međusobnom priznavanju svjedodžbi i diploma zdravstvenih djelatnika [4]. Svi djelatnici neće imati jednake motive ni ciljeve, a relativna važnost pojedinih vrijednosti i ciljeva rada mijenjat će se tijekom vremena i ovisno o situaciji. Čak je i brzina odluke o migraciji je različita, s nekim zdravstvenim djelatnicima koji odluče otići relativno brzo, dok drugi čekaju u nadi da će se stvari poboljšati. To predstavlja velik izazov onima koji su odgovorni za ljudske resurse za zdravlje u odredišnoj zemlji u smislu upravljanja zalihama zdravstvenih djelatnika [5].

Migracija liječnika i MS/MT povećala je nedostatak zdravstvenih djelatnika u dijelovima svijeta, uglavnom u Africi i Aziji. Učinci na već slabo razvijenu zdravstvenu skrb u siromašnim zemljama mogu biti ozbiljni. "Kada zemlja ima nedovoljno razvijeni zdravstveni sustav, gubitak radne snage

može dovesti do propadanja sustava i posljedice se mogu mjeriti izgubljenim životima” [4]. Visoka stopa migracija povijesno povezana sa zdravstvenom njegom doprinosi nedostatku MS/MT. Zemlje s visokim dohotkom također su suočene s povećanom potražnjom MS/MT zbog starenja radne snage koja se brine za sve više starijih osoba, a mlade žene koje su tradicionalno birale ovu profesiju, sada mogu izabrati provlačniju karijeru [6]. Problemi sa zapošljavanjem i zadržavanjem medicinskih djelatnika u nekim državama članicama, vjerojatno će biti izraženiji s obzirom na starenje i smanjenje radne snage u zdravstvenom sustavu, što će rezultirati jačom konkurencijom radne snage. Oba kretanja mogu povećati gubitke. Zdravstveni sustav će se, dakle, morati prilagoditi utjecaju starenja zdravstvenih djelatnika. To se osobito odnosi na MS/MT: u sedam država članica EU četrdeset posto MS/MT staro je 45 godina, a u još pet država članica gotovo je jedna od dvije MS/MT ove dobi. Još čimbenika znatno pridonosi nestašici MS/MT, što je najvažnije: zahtjevni radni uvjeti u kombinaciji s umjerenom plaćom, što dovodi do emigracije zaposlenika. Motivi migracije mogu se pripisati različitim faktorima koji potiču pritisak. Čimbenici koji mogu prouzročiti da zdravstveni djelatnici napuste svoju zemlju jesu niska plaća, loši uvjeti rada, nedostatak resursa za zdravstvenu zaštitu, ograničene karijere, ekonomska nestabilnost, opasna radna okolina i učestalost zaraznih bolesti poput AIDS-a. U skladu s tim, čimbenici koji privlače zdravstvene djelatnike drugim državama jesu: veća plaća (a time i mogućnost financiranja/pomaganja članovima obitelji), bolji uvjeti rada, dobro opremljen zdravstveni sektor, dobre šanse za daljnje osposobljavanje, perspektiva napredovanja u karijeri i politička i ekonomska stabilnost [4].

Nedostatak MS/MT ciklički je proces povezan s politikom zemlje koji utječe na zapošljavanje, proračun i ulaganje u obrazovanje i osposobljavanje. Iako zemlje poput Velike Britanije i Kanade ovise o MS/MT iz inozemstva da pokriju svoje cikličke nestašice, one zauzvrat gube MS/MT koje emigriraju u Sjedinjene Države. Primjerice, Filipini su dugo bili zemlja tzv. izvoza medicinskih sestara. Ostale zemlje - poput Kine, Pakistana, Vijetnama i Indije - sve su važnije kad je riječ o ovoj vrsti migracije, baš kao i afričke i karipske zemlje.

Push and pull faktori

Teorija “push and pull” opisuje kombinaciju *push* čimbenika, kao što su loše plaće i nedostatak mogućnosti napredovanja te manjak osjećaja sigurnosti i prosperiteta, i *pull* čimbenika, kao što su visoka plaća i veće mogućnosti u emigraciji [7]. „Push and pull” faktori odnose se na uzroke migracije među ljudima. Razlozi mogu biti društvene, ekonomske, ekološke ili političke prirode. Ljudi mogu migrirati s nekog mjesta zbog neodrživih uvjeta, kao što su nesigurnost ili nezaposlenost - što se naziva *push* faktorima jer ljudi odlaze. Čimbenici koji privlače ljude da žive u određenom okruženju mogu uključivati sigurnost, zaposlenost, političku stabilnost i klimu. Nazivaju se još čimbenici povlačenja.

Push faktori

Odnose se na uvjete koji prisiljavaju ljude da napuste svoje domove. Migracija obećava lakši i ugodniji život negdje drugdje. Primjeri su *push* faktora:

- Nezaposlenost. Ljudi često napuštaju mjesta na kojima je manje vjerojatno da će se zaposliti (kao što su ruralna područja) i odlaze u gradska područja, gdje su mogućnosti za zapošljavanje puno veće. Ovaj je čimbenik glavni razlog zašto su gradovi vrlo naseljeni. Pojedinci napuštaju svoje domove u potrazi za zaposlenjem u industrijaliziranim područjima.
- Nesigurnost. Terorizam, nasilje i visoka razina kriminala potiču ljude napotragu za mirnom i sigurnom okolinom.
- Nedostatak zemljišta. Ljudi su prisiljeni migrirati u potrazi za većim zemljištem za kultivaciju, koje omogućuje bolji život. Pojedinci koji planiraju veću poljoprivredu kreću se u manje naseljena područja.
- Politička nestabilnost. Politički faktori prisiljavaju ljude da se isele iz svojih domova ili čak zemalja u potrazi za mirnim okruženjem.
- Suša i glad. Neke su zajednice nomadske jer se sele u razdobljima teške suše i gladi u potrazi za vodom i hranom.

Pull faktori

Čimbenici povlačenja odnose se na čimbenike koji privlače ljude da se presele u određeno područje. Primjeri su čimbenika:

- Bolje mogućnosti zapošljavanja. Ljudi koji traže posao napuštaju svoje domove i sele se na mjesta koja im mogu ponuditi bolje uvjete zapošljavanja.
- Vjerska sloboda. Postoje mjesta na svijetu gdje slobodno štovanje vjere nije zaštićeno. Ljudi će pobjeći iz vjerskog progona.
- Politička sloboda. Ljudi su privučeni zemljama u kojima vlada demokracija, za razliku od diktature.
- Plodna zemlja. Ljude zainteresirani za uzgoj privlače plodne zemlje.
- Sigurnost za okoliš. Mjesta bez opasnosti za okoliš poput poplava, potresa, tsunamija i uragana privlače mnogo ljudi [8].

Migracija zdravstvenih djelatnika izravno utječe na zdravstveni sustav, a posljedično utječe i na zdravlje stanovništva i zdravstvene djelatnike koji ostaju u zemlji. Zdravstveni djelatnici koji ostanu u javnim zdravstvenim sustavima s neadekvatnim brojem zdravstvenih radnika pod većim su stresom [1]. Poticajni čimbenici u matičnoj zemlji migranata i čimbenici povlačenja u zemlji migracije jednakoutječu na odluku o migraciji, zajedno s osobnim čimbenicima. Generalizirajući, moglo bi se reći da je u slučaju profesionalne migracije odluka o selidbi posljedica trenutnog zadovoljstva strukom koja se prakticira u matičnoj zemlji. Čini se da, što je veća razlika u subjektivnoj procjeni potencijalnog migranta, to je veća vjerojatnost da će se namjera migracije ostvariti [9].

Migracija studenata

U svijetu širenja globalnih korporativnih suradnji i transnacionalnih društvenih mreža, broj međunarodno obra-

zovanih stručnjaka znatno se povećao u proteklih trideset godina. Time je došlo do porasta studenata koji su stekli inozemne diplome: 1975. godine upisano je 0,8 milijuna studenata; u 2009. godini zabilježeno je 3,7 milijuna studenata izvan svoje zemlje državljanstva. Akademska migracija dovodi do bitnih pitanja o uzrocima i posljedicama takvog značajnog demografskog kretanja visokoobrazovanih pojedinaca. Fenomen migranata koji su napustili svoju zemlju porijekla kako bi stekli viši stupanj stručnosti ili obrazovanja u inozemstvu, i poslije se nisu vratili kući u se obrazovnim krugovima naziva "odljev mozгова" (*engl. brain drain*) [10].

Poticanje povratka migranata

Kako potaknuti povratak i povećati broj migranata koji bi se vratili u matičnu zemlju izazov je politici zdravstvenih sustava: "Ako su povratnici emigranti bolji od svojih domaćih kolega, trebalo bi im platiti više, ali ne bismo općenito trebali platiti više povratničkom migrantu nego jednako sposobnim domaćim kolegama. Jedan je od prijedloga politike vezane uz migraciju povratka bio prihvaćanje programa razmjene: medicinska sestra odlazi u inozemstvo na određeno razdoblje, dodatno se školuje i zapošljava na određen broj godina, a zatim se vraća u vlastitu zemlju. Međutim, ograničenja su ovakve međunarodne razmjene posve jasna: "Zapadna medicinska tehnologija koju su neke sestre možda naučile koristiti ne može se uvijek prakticirati u svim zemljama"[11].

Ispitanici i metode/Methods and participants

Ispitanici uključeni u istraživanje studenti su treće godine preddiplomskog studija Sveučilišta u Mostaru, smjer primaljstva, fizioterapije, sanitarnog inženjerstva te sestrinstva. Istraživanje je provedeno između 1. ožujka i 1. travnja 2018. godine, a ukupan broj ispitanika bio je 143. Među njima su bila 23 studenta primaljstva, 50 fizioterapije, 20 sanitarnog inženjerstva te 50 studenata sestrinstva. Istraživanje je provedeno na temelju upitnika koji je izradio tim za migraciju te je isto istraživanje provedeno u Hrvatskoj i Sloveniji.

Instrument čini 18 pitanja otvorenog, zatvorenog i kombiniranog tipa putem kojih su ispitanici sljedeći aspekti: stajališta studenata o nastavku školovanja u inozemstvu; percepcija studenata u pogledu traženja mogućnosti za posao nakon završenih studija u zemlji ili inozemstvu; mišljenja studenata o mogućnosti zapošljavanja u zemlji s obzirom na fakultet koji završavaju; percepcija studenata o razlozima nastavka školovanja u inozemstvu i razlozima za traženje mogućnosti za posao u inozemstvu. U ovom radu bit će izdvojen samo manji dio dobivenih rezultata iz provedene ankete.

Statistička obrada podataka/Statistical Analysis

Prikupljeni podaci uneseni su u MS Excel bazu podatka [inačica 11. Microsoft Corporation, Redmond, WA, SAD], a za statističku analizu koristio se SPSS 20.0 statistički program [IBM Corp., Armonk, NY, SAD]. Podaci su obrađivani metodama deskriptivne statistike, kategorijske varijable prikazane su kao frekvencija i postotak, dok su kontinuirane varijable prikazane kao aritmetička sredina i standardna devijacija. Za testiranje razlika među kategorijskim varijablama koristio se Hi kvadrat test, dok je za analizu razlika među kontinuiranim varijablama korišten Student t-test za nezavisne uzorke te jednosmjerna analiza varijance. Razina vjerojatnosti od $p < 0,05$ uzeta je kao statistički značajna.

Rezultati/Results

Opis ispitivanog uzorka

Uzorak ispitanika činila su 143 studenta treće godine preddiplomskog studija Fakulteta zdravstvenih studija u Mostaru, od toga 50 (35%) studenata fizioterapije, 50 studenata sestrinstva (35%), 23 studenta primaljstva (16,1%) te 20 studenata sanitarnog inženjerstva (14%) prosječne dobi 22,2 godine (min=21; max=41; SD=2,585); od toga 112 studentica (78,3%) i 31 student (21,7%). Struktura studenata pojedinih fakulteta s obzirom na spol i dob prikazana je u Tablici 1 [Tablica 1].

TABLICA [1] Struktura studenata pojedinih fakulteta s obzirom na spol i dob

		Fizioterapija	Sestrinstvo	Primaljstvo	Sanitarno inženjerstvo
Spol	Muški	19 (38%)	6 (12%)	/	6 (30%)
	Ženski	31 (62%)	44 (88%)	23 (100%)	14 (70%)
Prosječna dob		21,9	23,1	21,3	21,7

TABLICA [2] Prikaz odgovora na pitanje jesu li tražili posao u zemlji sa završenim nivoom obrazovanja s obzirom na studij

	Fizioterapija	Primaljstvo	Sanitarno inženjerstvo	Sestrinstvo	χ^2	P
Ne, ne planiram	11 (22,0%)	2 (8,7%)	3 (15,0%)	12 (24,0%)		
Ne, ali planiram	33 (66,0%)	14 (60,9%)	15 (75,0%)	25 (50,0%)	14,881	0,002*
Da, ali još nisam našao posao	6 (12,0%)	2 (8,7%)	2 (8,7%)	5 (10,0%)		
Da, našao sam posao u zemlji		5 (21,7%)		8 (16,0%)		

*Značajno na razini $p < 0,05$

Redovnih studenata u uzroku bilo je 119 (83,2%), a izvanredna 24 (16,8%). 112 (78,3%) ih je nezaposleno, 19 stalno zaposleno (13,3%) i 12 honorarno zaposleno (8,4%). 86 ispitanika (60,1%) živi s roditeljima, 40 (28%) s cimerom, 9 (6,3%) s partnerom i 8 živi samo (5,6%).

Najveći postotak studenata svih studijskih grupa navodi da nisu tražili posao u zemlji sa završenim nivoom obrazovanja, ali planiraju. Ipak, najveći postotak ispitanika studenata fizioterapije navodi taj odgovor ($p < 0,05$). Razlike u drugim odgovorima s obzirom na studijsku grupu nije bilo opravdano računati zbog malog broja drugih odgovora. Najmanji postotak ispitanika svih studijskih grupa navodi da planira, ali još nije našlo posao. 21,7% studenata primaljstva i 16% studenata sestristva navodi da su već našli posao u zemlji.

Razlike s obzirom na oblik studija nije bilo opravdano statistički analizirati zbog malog broja izvanrednih studenata u

uzorku, no zanimljivo je primjetiti da je najveći broj izvanrednih studenata već našao posao u zemlji.

Na pitanje razmišljaju li o nastavku studija u inozemstvu u našem istraživanju nisu utvrđene značajne razlike u broju studenata pojedinih studija koji daju pojedine odgovore na pitanje razmišljaju li o tome da nastave školovanje u inozemstvu.

Najveći postotak ispitanika svih studijskih grupa navodi da nisu tražili posao u inozemstvu, ali planiraju. Nisu utvrđene značajne razlike u broju studenata pojedinih studija koji na pitanje jesu li tražili posao u inozemstvu daju odgovore da nisu i ne planiraju, te onih koji daju odgovor da nisu, ali planiraju.

Najveći postotak redovnih studenata navodi da nisu tražili posao u inozemstvu, ali planiraju, dok najveći postotak izvanrednih studenata navodi da nisu niti planiraju tražiti posao u inozemstvu. Razlike su statistički značajne ($p < 0,05$).

TABLICA [3] Prikaz odgovora na pitanje jesu li tražili posao u zemlji sa završenim nivoom obrazovanja s obzirom na oblik studija

	Redovni	Izvanredni
Ne, ne planiram	23 (19,3%)	5 (20,8%)
Ne, ali planiram	82 (68,9%)	5 (20,8%)
Da, ali još nisam našao posao	12 (10,1%)	3 (12,5%)
Da, našao sam posao u zemlji	2 (1,7%)	11 (45,8%)

TABLICA [4] Prikaz odgovora na pitanje razmišljaju li o tome da nastave školovanje u inozemstvu, s obzirom na studij

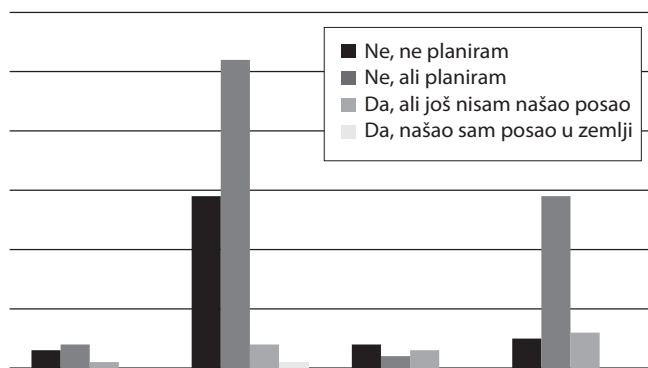
	Fizioterapija	Primaljstvo	Sanitarno inženjerstvo	Sestrinstvo	χ^2	P
Da, veoma često	6 (12,0%)	5 (21,7%)	3 (15,0%)	9 (18,0%)		
Da, ponekad	22 (44,0%)	12 (52,2%)	7 (35,0%)	15 (30,0%)	6,065	0,416
Ne	22 (44,0%)	6 (26,1%)	10 (50,0%)	26 (52,0%)		

TABLICA [5] Prikaz odgovora na pitanje jesu li tražili posao u inozemstvu, s obzirom na studij

	Fizioterapija	Primaljstvo	Sanitarno inženjerstvo	Sestrinstvo	χ^2	P
Ne, ne planiram	9 (18,0%)	5 (21,7%)	6 (30,0%)	21 (42,0%)		
Ne, ali planiram	32 (64,0%)	16 (69,6%)	14 (70,0%)	25 (50,0%)	6,523	0,089
Da, ali još nisam našao posao	9 (18,0%)	2 (8,7%)		3 (6,0%)		
Da, našao sam posao u inozemstvu				1 (2,0%)		

TABLICA [6] Prikaz odgovora na pitanje jesu li tražili posao u inozemstvu, s obzirom na oblik studija

	Redovni	Izvanredni	χ^2	P
Ne, ne planiram	29 (24,6%)	12 (48,0%)	6,225	0,044
Ne, ali planiram	77 (65,3%)	10 (40,0%)		
Da, ali još nisam našao posao	11 (9,3%)	3 (12,0%)		
Da, našao sam posao u inozemstvu	1 (0,8%)			

SLIKA [1] Prikaz odgovora na pitanje jesu li tražili posao u inozemstvu

S obzirom na to s kim žive, ispitanici koji žive sami, s roditeljima ili s cimerom navode u najvećem broju slučajeva da nisu tražili posao u inozemstvu, ali planiraju. Najveći broj sudionika koji živi s partnerom navodi da nisu niti planiraju tražiti posao u inozemstvu. No razlike nije bilo statistički opravdano razmatrati zbog malog broja pojedinih odgovora.

Najčešći su razlozi zbog kojih bi sudionici tražili posao u inozemstvu loša politička i ekonomska situacija u zemlji, nedovoljno plaćen posao te nemogućnost zaposlenja u struci.

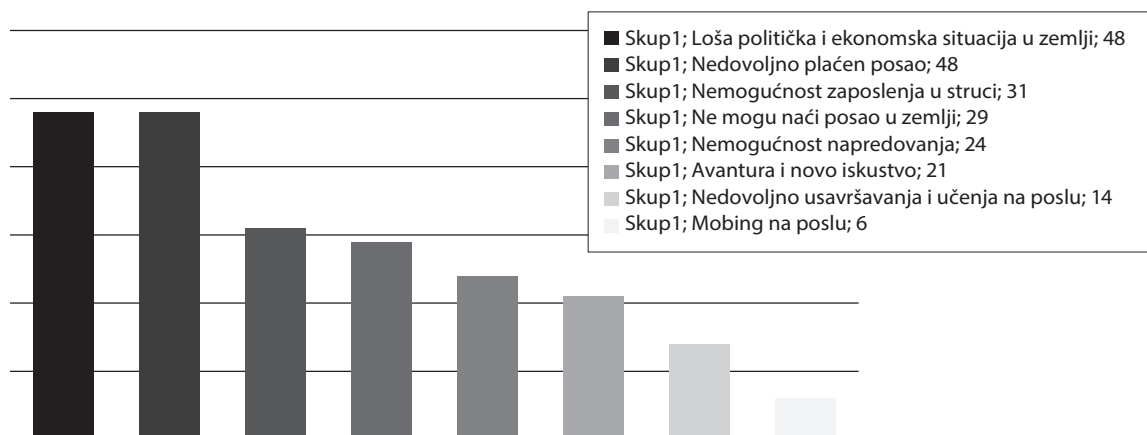
Rezultati govore kako čak 66% slučajeva želi migrirati u Njemačku, iza te države je Irska koja je također aktualna država za odlazak na rad, Švicarska 16%, te 8% Austrija i druge zemlje u manjim postotcima.

Više od polovice sudionika navodi da bi u inozemstvu prihvatilo posao izvan struke, ali samo privremeno, dok najmanji postotak navodi da bi prihvatilo posao izvan struke.

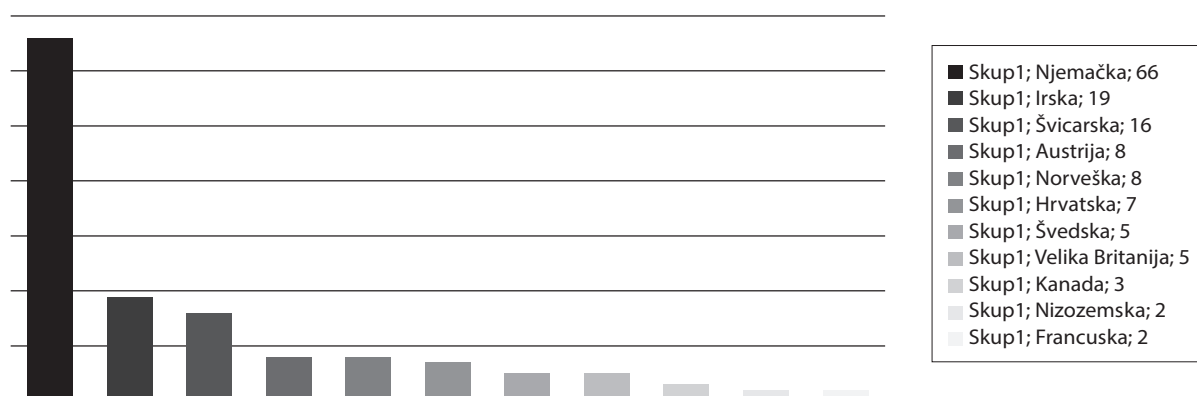
Najveći broj studenata svih studija navodi da bi prihvatili raditi posao izvan struke u inozemstvu, ali samo privremeno. Razlike u pojedinim odgovorima s obzirom na studij nije bilo statistički opravdano razmatrati zbog malog broja pojedinih odgovora.

U provedenom istraživanju gotovo pola sudionika navodi da bi se željeli vratiti u Bosnu i Hercegovinu i nastaviti živjeti i raditi tu kad bi našli posao u inozemstvu.

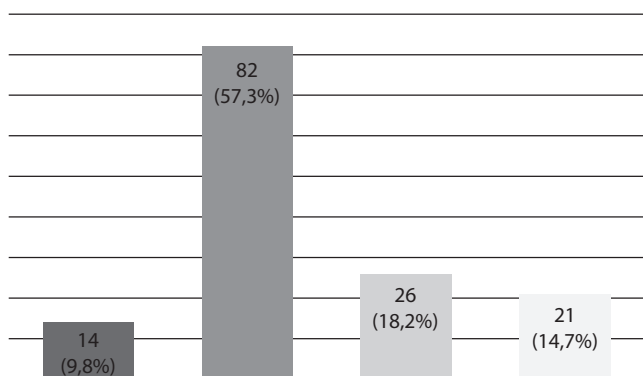
Nisu utvrđene značajne razlike u broju odgovora 'Da' i 'Nisam siguran' s obzirom na studij sudionika.

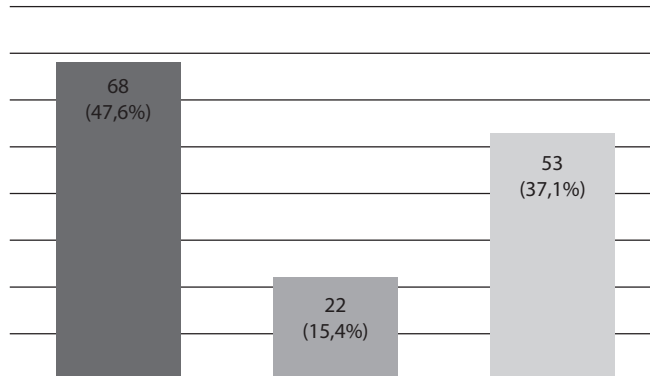
SLIKA [2] Prikaz najčešće navedenih razloga zbog kojih bi sudionici tražili posao u inozemstvu

SLIKA [3] Države za koje bi se sudionici najradije odlučili kada bi išli u inozemstvo

SLIKA [4] Prikaz odgovora na pitanje bi li u inozemstvu prihvatili da rade posao izvan struke

SLIKA [5] Prikaz odgovora na pitanje bi li se željeli vratiti u Bosnu i Hercegovinu ako nađu posao u inozemstvu

TABLICA [7] Prikaz odgovora na pitanje bi li u inozemstvu prihvatili da rade posao izvan struke, s obzirom na studij

	Fizioterapija	Primaljstvo	Sanitarno inženjerstvo	Sestrinstvo
Da	7 (14,0%)	3 (13,0%)	2 (10,0%)	2 (4,0%)
Da, ali samo privremeno	27 (54,0%)	11 (47,8%)	11 (55,0%)	33 (66,0%)
Ne	12 (24,0%)	4 (17,4%)	3 (15,0%)	7 (14,0%)
Nisam siguran	4 (8,9%)	5 (21,7%)	4 (20,0%)	8 (16,0%)

TABLICA [8] Prikaz odgovora na pitanje bi li se željeli vratiti u Bosnu i Hercegovinu ako nađu posao u inozemstvu, s obzirom na studij

	Fizioterapija	Primaljstvo	Sanitarno inženjerstvo	Sestrinstvo	χ^2	P
Da	24 (48,0%)	7 (30,4%)	14 (70,0%)	23 (46,0%)	7,072	0,070
Nisam siguran	18 (36,0%)	13 (56,5%)	4 (20,0%)	18 (36,0%)		
Ne	8 (16,0%)	3 (13,0%)	2 (10,0%)	9 (18,0%)		

TABLICA [9] Testiranje značajnosti razlika u procjenama snalaženja njihovih kolega sa studija u inozemstvu, jednosmjernom analizom varijance

	Fizioterapija	Primaljstvo	Sanitarno inženjerstvo	Sestrinstvo	F	P
M	2,56	1,78	2,30	2,18	6,166	0,001*
Sd	0,861	0,518	0,657	0,720		
N	50	23	20	50		

Studenti su na Likertovoj skali od 1 (vrlo loše) 3 (ni dobro ni loše) 5 (odlično) procjenjivali kako se prvostupnici FZS-a snalaze u inozemstvu. Prosječna procjena studenata je $M=2,27$ ($Sd=0,778$; $\min=1$, $\max=5$), odnosno, studenti u prosjeku procjenjuju da se njihovi kolege sa studija u inozemstvu loše snalaze.

Utvrđene su značajne razlike u procjenama snalaženja njihovih kolega sa studija u inozemstvu nakon diplome s obzirom na studijsku grupu studenata. Kako bi se utvrdilo među kojim skupinama studenata postoje razlike, provedena je *post hoc* analiza Tukey testom.

TABLICA [10] *Post hoc* test razlika u procjenama između studijskih grupa

		P
Fizioterapija	Primaljstvo	.000*
	Sanitarni inženjeri	.545
	Sestrinstvo	.054
Primaljstvo	Sanitarni inženjeri	.105
	Sestrinstvo	.147
Sanitarni inženjeri	Sestrinstvo	.927

*Značajno na razini $p<0,05$

Značajne razlike u procjenama snalaženja njihovih kolega sa studija u inozemstvu nakon diplome s obzirom na studijsku grupu studenata utvrđene su samo između studenata fizioterapije i primaljstva. Studenti primaljstva u prosjeku daju niže procjene snalaženja njihovih kolega od studenata fizioterapije.

Rasprava / Discussion

Provedenim istraživanjem ispitana je želja za migracijom studenata Fakulteta zdravstvenih studija te usporedba s rezultatima sličnih istraživanja provedenih u regiji [Hrvatska, Slovenija i Srbija], ali rezultati spomenutih istraživanja uključuju samo studente sestrinstva. Dobiveni rezultati upućuju na veći „odljev mozgova“ iz naše zemlje, ali i iz zemalja regije. Naši rezultati govore kako je najveći postotak - 88% studenata sestrinstva - ženskog spola, a muškog spola 12% - dok je prediktivna varijabla da među primaljama nema ispitanika muškog spola. U zemljama regije (Hrvatska, Srbija, Slovenija) broj muških ispitanika sestrinstva je gotovo jednak: 9% u Srbiji i Hrvatskoj, te 10% u Sloveniji [12].

Na pitanje „Jesu li tražili posao u svojoj zemlji sa završenim nivoom obrazovanja s obzirom na studij“ najveći postotak studijskih grupa navodi da nisu tražili posao u zemlji sa završenim nivoom obrazovanja, ali planiraju. Najmanji broj ispitanika svih studijskih smjerova navodi da planiraju, ali još nisu našli posao u svojoj zemlji. 21,7% studenata primaljstva te 16% studenata sestrinstva izjašnjava se da su našli posao u zemlji. Zanimljivo je primijetiti kako je najveći broj izvanrednih studenata već našlo posao u zemlji, njih čak 45,8%. Naime, istraživanje provedeno u regiji govori kako je u Hrvatskoj i Sloveniji samo 20% ispitanika našlo posao u matičnoj zemlji, dok je takav slučaj u Srbiji samo 1% ([12]).

Prema dobivenim rezultatima, znatan postotak studenata ne planira nastavak obrazovanja u inozemstvu, 44,0% fizioterapeuta, primalja u 26,1% slučajeva, sanitarnih inženjera 50%, dok najveći postotak čak 52,0% studenata sestrinstva ne razmišlja o nastavku obrazovanja u inozemstvu.

Istraživanje koje je provedeno među studentima sestrinstva u zemljama regije, Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji, utvrdilo je da studenti također nisu zainteresirani za nastavak obrazovanja u inozemstvu. Takav rezultat autori istraživanja tumače stavom studenata koji smatraju da je njihova razina obrazovanja dovoljna za zaposlenje, ali ističu i neinformiranost studenata o mogućnostima nastavka obrazovanja u inozemstvu [12].

Od ukupnog broja ispitanika, na pitanje „Jesu li tražili posao u inozemstvu“ njih 28% ne planira, odgovor „ne, ali planiram“ odgovorilo je njih 60,8% ispitanika, dok 9,8% njih navodi da su tražili, ali još nisu našli posao u inozemstvu. Kada smo statistički obradili ispitanike prema studiju, utvrdili smo da nema važnije razlike u broju studenata pojedinih studija koji odgovaraju na ponuđena pitanja. U istraživanju u zemljama regije Hrvatske, Srbije i Slovenije dobiveni su rezultati da gotovo 80% ispitanika iz Srbije traži ili planira tražiti posao u inozemstvu, dok je broj ispitanika u Hrvatskoj oko 50%, a u Sloveniji 60% [12].

Prema dobivenim rezultatima utvrđuju se razlozi odlaska iz matične zemlje, i to: „loša politička i ekonomska situacija“

u 48% slučajeva te „nedovoljno plaćen posao“ u 48% slučajeva, što je i hipoteza provedenog istraživanja. Jednako bi istaknuli da razlog traženja posla u inozemstvu je taj što „ne mogu naći posao“ smatra 31% ispitanika. Oni ispitanici koji bi radije otišli iz matične zemlje imali su mogućnost odgovoriti u koju zemlju bi najradije otišli. Također je pretpostavka bila kako će većina ispitanika odgovoriti da bi najradije migrirali iz Bosne i Hercegovine u Njemačku. Rezultati utvrđuju kako 66% ispitanika želi migrirati u Njemačku, što je trend zadnjih godina u Bosni i Hercegovini pa i u regiji. Zatim slijedi Irska koja je također popularna država za odlazak na rad, Švicarska 16%, te 8% Austrija i druge zemlje u manjim postotcima.

Kada je u pitanju povratak iz inozemstva u matičnu zemlju u provedenom istraživanju, od ukupnog broja 47,6% ispitanika bi se vratilo i nastavilo s poslom i životom. Istraživanje koje je provedeno u zemljama regije Hrvatskoj Srbiji i Sloveniji rezultati iznalaze kako bi se 60% ispitanika iz Slovenije vratilo u matičnu zemlju, 43% ispitanika iz Hrvatske, dok bi se najmanje ispitanika (30%) iz Srbije vratilo u matičnu zemlju [2].

Najveći broj studenata svih studija je navelo da bi prihvatili raditi posao izvan struke u inozemstvu, ali samo privremeno. Značajne razlike u procjenama snalaženja kolega sa studija u inozemstvu nakon diplomiranja s obzirom na studijsku grupu studenata utvrđene su samo između studenata fizioterapije i primaljstva. Studenti primaljstva u prosjeku daju niže procjene snalaženja njihovih kolega od studenata fizioterapije.

Zaključak/Conclusion

Provedenim istraživanjem željeli smo ispitati koliko su naši studenti Sveučilišta u Mostaru spremni za migraciju te usporediti rezultate istraživanja koje su provele zemlje regije: Hrvatska, Srbija i Slovenija. Zabrinjavajuća je činjenica kako u svim državama, Hrvatskoj, Srbiji, Sloveniji, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, imaju tendenciju znatnog „odljava mozgova“. Evidentno je da mladi ljudi žele otići iz ovih zemalja te zabrinjava podatak kako se ispitanici u značajnom postotku ne žele vratiti u matičnu zemlju. Ovaj podatak signal je da se lako može trajno izgubiti velik broj visoko obrazovanih zdravstvenih djelatnika, i da je to nepovratan proces.

Authors declare no conflict of interest

Literatura/References

- [1] Stilwell B, Diallo K, Zurn P, R Dal Poz M, Adams O, Buchan J. Developing evidence-based ethical policies on the migration of health workers: conceptual and practical challenges. *Human Resources for Health*. 2003;October;1:8. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC272935/>, retrieved at 4th March 2019
- [2] Silva1 K, Rosângela de Sena R, Tavares T, Marques Moura Franco Belga S, Wan Der Maas L. Migrant nurses in Brazil: demographic characteristics, migration flow and relationship with the training process. *Revista Latino-Americana de Enfermagem*. 2016;24. Available from: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&id=S0104-11692016000100308 retrieved at 4th March 2019
- [3] McAleese S, Clyne B, Matthews A, Brugha R, Humphries N. Gone for good? An online survey of emigrant health professionals using Facebook as a recruitment tool. *Human Resources for Health*. 2016 Jun

- 30;14(Suppl 1):34. Available from: <https://human-resources-health.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12960-016-0130>, retrieved at 4th March 2019
- [4] Gerlinger T, Schmucker R. Transnational migration of health professionals in the European Union. *Cadernos de Saúde Pública*. 2007;23 Suppl 2:S184-92. Available from: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0102-311X2007001400008&lng=en&nrm=iso&tling=en, retrieved at 4th March 2019
- [5] Humphries N, McAleese S, Tyrrell E, Thomas S, Normand C, Brugha R. Applying a typology of health worker migration to non-EU migrant doctors in Ireland. *Human Resources for Health*. 2015 Jun 26;13:52. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/26111814>, retrieved at 4th March 2019
- [6] Troy PH, Wyness LA, McAuliffe E. Nurses' experiences of recruitment and migration from developing countries: a phenomenological approach. *Human Resource for Health*. 2007 Jun 7;5:15. Available from: <https://human-resources-health.biomedcentral.com/articles/10.1186/1478-4491-5-15>, retrieved at 4th March 2019
- [7] Galbany-Estragués P, Nelson S. Migration of Spanish nurses 2009-2014. Underemployment and surplus production of Spanish nurses and mobility among Spanish registered nurses: A case study. *International Journal of Nursing Studies*. 2016;63:112-123. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27621041>, retrieved at 4th March 2019
- [8] Gilbert K. What Are Push And Pull Factors? *Worldatlas*. 2017 August Available from: <https://www.worldatlas.com/articles/what-are-push-and-pull-factors.html>, retrieved at 4th March 2019
- [9] Szpakowski R, Zając PW, Dykowska G, Sienkiewicz Z, Augustynowicz A, Czerw A. Labour migration of Polish nurses: a questionnaire survey conducted with the Computer Assisted Web Interview technique. *Human Resources for Health*. 2016 Jun 30;14(Suppl1):24. Available from: <https://human-resources-health.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12960-016-0124-9>, retrieved at 4th March 2019
- [10] McGill J. International Student Migration: Outcomes and Implications. *Journal of International Students*. 2013-2014; (2)167-181. Available from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1056459.pdf>, retrieved at 4th March 2019
- [11] Walton-Roberts M, Runnels V, Rajan S, Sood A, Nair S, Thomas P et al. Causes, consequences, and policy responses to the migration of health workers: key findings from India. *Human Resources for Health*. 2017 Apr 5;15(1):28. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/28381289>, retrieved at 4th March 2019
- [12] CELOSTNA OBRAVNAVA PACIENTA. Available from: https://fzv.uni-nm.si/uploads/FZV%20simpozij%202015/zbornik_prispevkov_fzv_simpozij_2017_www.pdf, retrieved at 4th March 2019